

1865 Yılında İstanbul'daki Büyük Kolera Salgını

Orlin Sabev
(*Orhan Salih*)

Bulgaristan Bilimler Akademisi

İngilizce Collins sözlüğü, 2020 yılında en sık kullanılan kelimelerin *lockdown* (tam kapanma) olduğunu ilan etti. Diğer popüler kelimeler arasında, geçen yıllarda uygulanan karantina önlemlerinin ana müsebbibi “koronavirüs” bulunmaktaydı.¹ 1865’te böyle bir sıralama yapılsaydı, çağdaşları arasında korku ve dehşet uyandıran “kolera” sözcüğü hiç şüphesiz en çok kullanılan sözcük olarak ilan edilmiş olurdu. Bu yılda Balkanların Babil’i diyebileceğimiz bölgedeki en büyük yerleşim yeri olan İstanbul en yıkıcı kolera salgınlarından birini yaşamıştır. Haliyle 1866 yılının başlarında, İstanbul’da yayımlanan Bulgar gazetesi *Turtsiya* (*Türkiye*), 1865’e damgasını vuran olaylara ilişkin bir değerlendirmede bulunurken, “Büyük bir dehşetle öldüren kolera kayda değerdir” gibi bir yorum yapmıştı.²

.....

1 <https://www.vesti.bg/sviat/eto-koia-e-dumata-na-2020-godina-6117423> (Erişim 10 Kasım 2020).

2 *Turtsiya*, 2/25-26 (1866), s. 101.

Dünyanın mavi ölümü ile tanışması

XIX. Yüzyılın ilk yarısında, bir tür bayrak yarışı gerçekleşmiş ve yüzyıllardır dünyayı kasıp kavurup mahveden ve *kara ölüm* olarak tanımlanan veba salgınlarının yerine aynı derecede acımasız olan kolera salgınlarına sıra gelmişti. Başlangıçta, insanlar yeni hastalığı iyi bilinen vebadan ayırt etmekte zorlandılar. Çünkü ikisi de oldukça ölümcül ve bazı belirtileri benzerdi. Veba gibi, kolera da akut bulaşıcı bir hastalık olup dünya çapındaki yolculuğuna Asya'dan (Güney Asya) başlamış, % 70'e varan yüksek bir ölüm oranına sahip, epidemik ve pandemik boyutlara ulaşabilmektedir. Enfeksiyon mekanizması fekal-oral olup patojenik bakterilerin insan vücuduna girmesinin ana yolu, enfekte olmuş gıda ve su alımıydı. Hastalığın ana belirtileri, hastanın vücudunun susuz kalması, kusma ve sulu ishaldir. Cildin morarması nedeniyle bu ölümcül hastalık *mavi ölüm* de tabir olunurdu.³

Koleranın endemik merkezi Ganj ve Brahmaputra deltaları ve özellikle Bengal bölgesi (günümüz Hindistan ve Bangladeş topraklarındadır) olup, burada sürekli var olmasının nedeni yerel iklim koşulları, yoğun yerleşim yerleri ve kötü sosyal koşullardır.⁴ XVIII. Yüzyılın sonu ve XIX. yüzyılın başlarına kadar, kolera hastalığı bu bölgede izole edilmiş bir vaziyette kaldı, ancak kıtalararası ticaretin gelişmesi ve müteakip sömürge savaşları, kara ve deniz yoluyla dünyanın diğer bölgelerine yayılmasını sağladı. Koleranın Doğu'dan Batı'ya olan yürüyüşü iki ana yol üzerinden gerçekleşmiştir: Güney yolu, Güney Asya'dan başlayıp Arap Yarımadasından geçerek Akdeniz havzası, Avrupa, Afrika ve Amerika'ya ulaşıyordu; Kuzey yolu ise Güney ve Orta Asya'dan başlayıp İran, Hazar havzası, Kafkaslar, Rusya ve Karadeniz havzasından geçerek Avrupa, Afrika ve Amerika'ya ulaşıyordu.

Şimdiye kadar dünya 1817-1823, 1826-1851, 1852-1860, 1863-1879, 1881-1897, 1899-1923 ve 1961-2010 tarihleri arasında yedi kolera pandemisine maruz kalmıştır. Balkanlar ise 1840'lı yıllara kadar

.....

3 Shyamapada Mandal, Manisha Deb Mandal, Nishith Kumar Pal, "Cholera: A Great Global Concern," *Asian Pacific Journal of Tropical Medicine* (2011), s. 573; <https://www.doctoronline.bg/diagnostics/7135/Holera> (Erişim 28 Kasım 2020).

4 R. Pollitzer, "Cholera Studies," *Bulletin of the World Health Organization*, 10/3 (1954), s. 421-27.

vebanın esaretinde kalmış olup, 1828 gibi erken bir tarihten itibaren giderek koleraya teslim olmuşlardır. 1848'de kolera bu bölgenin artık tek salgın hastalığı haline geldi.⁵ Bölgedeki halklar, kolera salgınının dehşetini 1828-1834, 1847-1848, 1854-1855, 1865-1873, 1892-1895, 1910-1913, 1914-1923 ve 1970 yıllarında yaşamışlardır.

1865 yılında İstanbul'daki büyük kolera salgınının gelişi

1865 yılının yazında dördüncü kolera pandemisi (1863-1879) İstanbul, Balkanlar, Orta Doğu ve bir dizi Avrupa ülkesine yayıldı ve 1866'da Amerika kıtalarına ulaştı. O zaman kolera salgını, Robert Kolej'in kurucusu olan Cyrus Hamlin'in sözleriyle “en yıkıcı”ydı ve halkın hafızasında *Büyük Kolera* olarak kaldı.⁶ Önceki salgın dalgalarından farklı olarak, bu kez kolera salgını İran, Hazar Denizi ve Rusya limanlarından değil, Arap Yarımadası ve Mısır'dan geçerek Akdeniz havzasındaki liman şehirlerine yayıldı.⁷

Salgın, Mekke ve Medine'nin bulundukları Hicaz bölgesinden yayıldı. 6-8 Mayıs 1865 tarihleri arasında kutlanan üç günlük Kurban Bayramı ile bağlantılı olarak her yıl düzenlenen hac vesilesiyle, çok sayıda Müslüman hacı, deniz ve kara yoluyla Osmanlı İmparatorluğu'ndan (Balkan eyaletleri, Anadolu, Orta Doğu), İran, Kuzey Afrika (başlıca Mısır) ve Güneydoğu Asya gibi geniş bir coğrafyadan bölgeye gelmişti. Kolera enfeksiyonu, 1865 yılının Şubat ayının sonlarında ve Mart ayının başlarında Bengal bölgesi, Hindistan ve Malezya'dan (Singapur ve Java) Mekke yakınlarındaki Kızıl Deniz liman kenti Cidde'ye gemilerle gelen hacıların vasıtasıyla Hicaz'a bulaştı.

Hicaz'dan ayrılan hacılar ise, memleketlerine dönüş yolları boyunca enfeksiyonu yaydılar. 19 Mayıs ve 10 Haziran tarihleri arasında, Mısır'dan gelen 12 ila 15 bin hacı genellikle Cidde'den Süveyş'e gemiyle ve oradan da trenle İskenderiye'ye döndü. Bu şekilde kolera salgını 2 Haziran'da Mısır'da da patlak verdi ve iki ay içinde 4 bin kişinin ölümüne neden oldu. Mısır eyaleti 11 Haziran - 23 Temmuz

.....

5 Daniel Panzac, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba (1700-1850)*, çev. Serap Yılmaz (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1997), s. 244.

6 Cyrus Hamlin, *Among the Turks* (İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2013), s. 236.

7 Pollitzer, “Cholera Studies,” s. 442.

tarihleri arasında salgına maruz kalıp kolera kurbanlarının sayısı 60 bine ulaştı.⁸

Enfeksiyon İskenderiye'den gemiler vasıtasıyla Akdeniz havzasındaki diğer ülkelere yayıldı. Her zamanki yolcu akışının yanı sıra, bu sefer gemilerin güvertelerinde, Kuzey Afrika'dan memleketlerine dönen hacılar ve Mısır'da çeşitli nedenlerden dolayı ikamet eden çok sayıda yabancı uyruklu insan vardı. Panik içinde olan 30 ila 35 bin kişi hızla bavullarını topladı ve İskenderiye'den İstanbul, Beyrut, İzmir, Kıbrıs, Malta, Trieste, Ancona ve Marsilya gibi farklı yönlere açılan gemilere bindi. Ancak kolera enfeksiyonunun da bu kaçakların izin- den gittiği ortaya çıktı.⁹

28 Haziran'da İskenderiye'den gelen bir gemiyle getirilen kole- ga enfeksiyonuyla yüz yüze gelen İstanbul, 1865'teki kolera salgınının en “verimli” salgın yayma noktalarından biri oldu. Enfeksiyonunun “ithalatı” hakkında ana bilgi kaynağı, 1847'de Heidelberg'de tıp oku- lundan mezun olan ve ardından İstanbul'da çalışan Georg Hermann Müllig (1826-1907) idi.¹⁰ Mülig, o sıralarda Osmanlı başkentindeki Prusya elçiliğinde hekim ve Osmanlı Donanma Hastanesi'nde başhe-

.....

8 *Procès-verbaux de la Conférence sanitaire internationale*, vol. 2 (Rapport a la Confé- rence sanitaire internationale sur le marche et le mode de propagation du choléra en 1865, pp. 5-6); Orhan Koloğlu, “Osmanlı Basınında 1865 Kolera Salgını, İs- tanbul Sağlık Konferansı ve Mirza Malkom Han,” *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 6/2 (2005), s. 143.

9 *Procès-verbaux de la Conférence sanitaire internationale*, vol. 2 (Rapport a la Confé- rence sanitaire internationale sur le marche et le mode de propagation du choléra en 1865, s. 7).

10 M. İskender Targaç, “Sigilografi-Tıp İlişkisinin Önemli Örnekleri: Dr. Geo- rg Hermann Ritter von Mühlig, Surp Pırgıç Ermeni Hastanesi, Santa Maria Draperis Kilisesi,” *Sağlık Tarihi ve Müzeciliği Sempozyumu* 3, 19-21 Mayıs 2017, haz. Semih Atış, Murat D. Çekin, Burcu Özdemir (İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2018), pp. 342-48; Selçuk Akşin Somel, “Die Deuts- chen an der “Pforte der Glückseligkeit”: Kulturelle und soziale Begegnungen mit Istanbul Türken zwischen 1870 und 1918/Almanlar Dersaadet’de: 1870-1918 Devresi İstanbulu’nda Almanlarla Osmanlıların Kültürel ve Toplumsal Buluş- ma Deneyimi,” *Deutsche Praesenz am Bosphorus/Boğaziçi’ndeki Almanya*, ed. Matthias von Kummer (İstanbul: General-konsulat der Bundesrepublik Deuts- chland, 2009), s. 33-63.

kimdi.¹¹ Mülig'e göre, 28 Haziran'a kadar İstanbul'un hiçbir yerinde kolera belirtisi yoktu. Ancak o gün Osmanlı fırkateyni "Muhbir-i Sürur" İskenderiye'den İstanbul'a geldi. Kaptan, gemide herhangi bir ölüm veya hastalık bildirmediği için gemi karantinaya alınmadı ve Haliç'in kuzey kıyısındaki Kasımpaşa semtindeki İstanbul'un ana limanına yanaşmasına izin verildi. Bununla birlikte, daha sonra gemide bulunan 12 kişiye kolera bulaştı: bunlardan 11 kişi hafif kolera (kolerin) geçirirken biri "soğuk algınlığı ile gerçek kolera" geçirdiği için aynı gece hastanede öldü. 30 Haziran'da daha dokuz hasta kişi gemiden indirildi.¹² 28 Haziran 1865'te İstanbul'a getirilen bu 21 vakanın ardından, 5-15 Temmuz tarihleri arasında limandaki gemilerde bulunan ve tersanede çalışan daha 71 kişi hastalandı. 9-15 Temmuz tarihleri arasında enfeksiyon yakındaki mahallelere ve şehrin her yerine yayıldı.¹³

Salgın, tersanede çalışan erkeklerin yoğun olarak yaşadığı Kasımpaşa semtinden komşu mahalleler Aynalıkavak ve Hasköy'e sıçradı. Bildirilen ilk kolera vakaları esas olarak kayıkçılarda görüldü.¹⁴ Bu kayıkçıların ve etkilenen mahallelerden kaçan diğer insanların aracılığıyla enfeksiyon Haliç'in ve Boğaz'ın her iki kıyısında bulunan daha uzak yerlere de ulaştı.¹⁵

Kasımpaşa'dan panik içinde ayrılanlar, enfeksiyonu Tatavla, Pera, Galata, Cibali, Fatih, Langa, Kumkapı, Samatya, Gedikpaşa, Eyüp semtlerine taşıdı. Salgın giderek İstanbul'un Kadıköy, Pendik, Maltepe, Kartal gibi Asya yakasındaki ve Arnavutköy, Bebek, Tarabya ve Yeşilköy gibi Avrupa yakasındaki daha uzak yerlere ve ayrıca Marmara Denizindeki Prens Adalarına da yayıldı.¹⁶ Amerikan gazetesi

.....

11 Antoine Fauvel, *Le cholera, étiologie et prophylaxie: Exposé des travaux de la Conférence sanitaire internationale de Constantinople* (Paris: Baillière, 1868), p. 91.

12 *Vremya*, 1/4 (1865), s. 2.

13 *Procès-verbaux de la Conférence sanitaire internationale*, vol. 2 (Rapport a la Conférence sanitaire internationale sur le marche et le mode de propagation du choléra en 1865, s. 7-8).

14 S. Zennaro, *Étude sur le choléra a l'occasion de l'épidémie de Constantinople an 1865* (Constantinople: Imprimerie M. de Castro, 1870), s. 5-6.

15 Zennaro, *Étude sur le choléra*, s. 6-7.

16 Zennaro, *Étude sur le choléra*, s. 7-8.

The New York Times, İstanbul'da patlak veren kolera salgını nedeniyle, muhtemelen çoğu nakliyeciler ve hizmetçilerden oluşan yaklaşık 150 bin kişinin şehri terk ettiğini iddia etti.¹⁷

Salgın son derece hızlı yayılıp Ağustos ayında zirve noktasına ulaştı. Ayın ilk üç haftasında günlük ölü sayısı 400-600'e çıktı.¹⁸ Eylül ayı başlarında, enfeksiyonun gücü zayıfladı. 5-6 Eylül gecesi İstanbul'da çıkan büyük yangın enfeksiyonun son bulmasını kolaylaştırdı. Yangın, verdiği büyük zararın yanı sıra dezenfekte edici özelliğiyle şehirdeki kolera enfeksiyonunun azaltılmasına ve ortadan kaldırılmasına da yardımcı olmuştu.¹⁹

Osmanlı devlet yönetiminin aldığı tedbirler

Osmanlı hükümetinin salgına karşı verdiği cevap gecikmeli olup²⁰ Temmuz'un ortasında harekete geçti. Osmanlı basınına göre, 15 Temmuz'da Sadrazam Mehmed Fuad Paşa (1863-1866), salgına karşı önlem ve önerilerini görüşmek üzere Sağlık Meclisi'ni topladı ve bu toplantıda önemli tedbirler alındı.²¹ Zaptiye Nazırı Mehmed Emin Paşa'nın (1863-1867) gözetiminde, Geçici Sağlık Koruma Meclisi (*Hıfz-ı Sıhha Meclis-i Muvakkat*) kuruldu. Mecliste olağanüstü profesyonel olarak tanımlanan on bir gayrimüslim doktor yer aldı.²² Meclisin görevi, kolera bulaşmış yoksullar için geçici hastaneler ile koleradana etkilenen semtlerde oturan halkı barındıracak "yakın te-

.....

17 *The New York Times*, 4 September 1865, p. 1: <https://www.nytimes.com/1865/09/04/archives/the-cholera-the-cholera-in-turkey-the-cholera-at-smyrna-the-cholera.html> (17.02.2021).

18 *Turtsia*, 2/3 (1865), s. 310; *Turtsia*, 2/4 (1865), s. 16; *Vremya*, 1/1 (1865), s. 3.

19 Hamlin, *Among the Turks*, p. 237; George Washburn, *Fifty Years in Constantinople and Recollections of Robert College* (Boston: Houghton Mifflin Company, 1909), p. 19; Yıldırım, Nuran, Yeşim Işıl Ülman, "The Great Cholera Epidemic of Istanbul in 1865", *40th International Congress on the History of Medicine, August 26-30, 2006, Budapest-Hungary, Proceedings I* (Istanbul, 2006), s. 269.

20 Yıldırım, Ülman, "The Great Cholera Epidemic of Istanbul," s. 270.

21 Koloğlu, "Osmanlı Basınında 1865 Kolera Salgını," s. 140.

22 Nuran Yıldırım, "Salgın Afetlerinde İstanbul", *Afetlerin Gölgesinde İstanbul*, haz. Said Öztürk (İstanbul: Kültür A. Ş., 2010), s. 138; Yıldırım, Ülman, "The Great Cholera Epidemic of Istanbul," s. 270.

pelerde” çadır kampları kurmaktı.²³ Başkentte dört büyük hastanede kolera hastaları için yataklar ayrıldı. Kolera hastalarının tedavisi için özel olarak Üsküdar’da iki büyük ve İstanbul’un başka semtlerinde bir kaç daha küçük (20-30 yataklı) geçici hastaneler açıldı.²⁴ Yoksullara ücretsiz ilaç dağıtıldı.²⁵

Sihhi ve hijyenik tedbirlerin alınmasından ve uygulanmasından sorumlu olan ve yine seçkin tabiplerden oluşan ve yine Zaptiye nazırına bağlı olarak başka bir komisyon (*Tedabir-i Sıhhiye Komisyonu*) da kuruldu. Bu komisyon basına günbegün kolera hastalığına yakalanan ve bu hastalıktan ölenlerin sayısını bildirmekteydi.²⁶

Osmanlı hükümeti, tıp uzmanları tarafından kolera sırasında zararlı olduğu düşünülen salatalık, karpuz, kavun, balık, füme et, marna, turşu gibi bazı gıdaların tüketimini ve satışını yasaklamıştı.²⁷ Tedbirlere uygun olarak bu tür yiyecekler denize atılmıştı.²⁸ Sebze ve meyve satış ve tüketim yasağı salgının yavaşladığı 11 Eylül’de kaldırıldı.²⁹

1865 yılında İstanbul'da kolera salgınının hasarları

1865 yılının 28 Haziran - 10 Ekim tarihleri arasında yaklaşık üç ay süren İstanbul’daki büyük kolera salgınının sırasında hastalanan ve ölen kişilerin sayısı ile ilgili veriler çelişkilidir.³⁰ Osmanlı gazetesi *Tasvir-i Efkar*’da yayınlanan bir habere göre, sayı bakımından salgı-

.....

23 *Turtsiya*, 2/1 (1865), s. 302; *Vremya*, 1/1 (1865), s. 1.

24 Zennaro, *Étude sur le choléra*, p. 17; Yıldırım, “Salgın Afetlerinde İstanbul,” s. 138; Yıldırım, Ülman, “The Great Cholera Epidemic of Istanbul,” s. 270.

25 Koloğlu, “Osmanlı Basınında 1865 Kolera Salgını,” s. 140.

26 Zennaro, *Étude sur le choléra*, p. 16; Yıldırım, “Salgın Afetlerinde İstanbul,” p. 138; Yıldırım, Ülman, “The Great Cholera Epidemic of Istanbul,” s. 270.

27 *Turtsiya*, 2/3 (1865), s. 310; *Vremya*, 1/1 (1865), s. 2.

28 BOA, MVL, 478/381; *Bulgar Gözüyle İstanbul*, haz. Hüseyin Mevsim (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2011), s. 49.

29 *Vremya*, 1/5 (1865), s. 4; Koloğlu, “Osmanlı Basınında 1865 Kolera Salgını,” s. 141.

30 Hristo Stambolski, *Avtobiografiya: dnevnitsi, spomeni*, 1852-1879, haz. Straşimir Dimitrov (Sofya: Bilgarski pisatel, 1972), s. 263; Yıldırım, “Salgın Afetlerinde İstanbul,” s. 137.

nın kurbanlarıyla ilgili bir çok spekülasyonun yanı sıra, bir yandan basında çıkan haberlerle, öte yandan komisyonun seçili yetkililere verdiği bilgiler arasında çelişki söz konusuydu. Böylece söylentilere göre hasarın boyutu hakkında gerçek bir fikir elde edilemedi.³¹ Cyrus Hamlin, Osmanlı hükümetinin koleraya yakalanmış ve koleradan ölmüş olan kişilerin sayısı konusunda basına daha düşük rakamlar bildirdiğini ve bu şekilde halk arasındaki paniği azaltmak istediğini belirtmiştir.³²

11 Ağustos ile 6 Eylül arasındaki dönemde basında aktarılan verilere göre hastaların sayısı 5222 olup, bunların yaklaşık yarısı (% 43) öldü. Bazı günlerde ölümlerin oranı % 70'i aşıyordu.³³ Ancak gerçek rakamlar basında aktarılan verilerden çok daha büyüktü. İstanbul'da Fransızca olarak yayımlanan *Gazette Medical d'Orient*'a göre, geçici komisyonun tahmin ettiği gibi 650 kişi yerine “hastalığın şiddetli ateşinde” her gün 1300 kişinin ölmüş olduğunu iddia etmişti.³⁴ İstanbul'daki 1865 tarihli büyük kolera salgını hakkında kitap yazan Zennaro'ya göre salgın boyunca 13 bin kişi vefat etti.³⁵ Salgın nedeniyle 1866 yılında İstanbul'da düzenlenen Üçüncü Uluslararası Sağlık Konferansı için hazırlanan raporlarda yer alan tahminlere göre, 1865 yılının yazında İstanbul'da 12 ila 15 bin kişi koleradan öldü.³⁶

Gayriresmi verilere ve sübjektif tahminlere göre, toplam ölüm sayısı çok daha yüksektir. Salgın sırasında Tıbbiye'de öğrenci olan Bulgar asıllı Hristo Stambolski'ye göre, “en düşük tahminlere” göre, yaklaşık iki buçuk aydır devam eden salgının tüm İstanbul'daki kurbanlarının sayısı 20 bindi.³⁷ Zennaro da aynı sayının daha gerçekçi

.....

31 Nergiz Aydoğdu, “Türk Basın Tarihinde İlk Resimli Dergi: Mirat,” *Türk Basın Tarihi Uluslararası Sempozyumu 19–21 Ekim 2016/Elazığ*, haz. Merve Uğur, c. 2 (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2018), s. 938–39.

32 Hamlin, *Among the Turks*, s. 236.

33 Orlin Sabeve, *Tantsat na Holerata* (Sofia: Avangard Prima, 2021), s. 124–25.

34 *Vremya*, 1/3 (1865), s. 4.

35 Zennaro, *Étude sur le choléra*, s. 13.

36 *Procès-verbaux de la Conférence sanitaire internationale*, vol. 2 (Rapport a la Conférence sanitaire internationale sur le marche et le mode de propagation du choléra en 1865, s. 8).

37 Stambolski, *Avtobiografiya*, s. 264.

olduğunu kabul ediyordu.³⁸ Diğer kaynaklarda ise ölü sayısının 30 bin,³⁹ 45 bin,⁴⁰ 60 bin⁴¹ ve hatta 75 bin olduğu iddia edilmektedir.⁴² Ancak gerek resmi rakamların eksik olduğunu gerekse gayriresmi rakamların biraz abartılmış olduğunu belirtmek lazım.

Tasvir-i Efkar gazetesi, bazı “bilgili uzmanlara” göre 1865’te meydana gelen kolera salgınının sadece İstanbul’da yaşanan önceki üç kolera salgınından değil, 1812’den sonra İstanbul’u kasıp kavuran diğer salgınlardan da daha güçlü olduğunu belirtmektedir.⁴³

Yaşanan felakenin başlıca nedenleri

Kolera’nın sadece İstanbul’da değil, Osmanlı İmparatorluğu’nun birçok yerinde daha büyük hasara neden olan faktörlerin arasında dünya görüşü, yaşam tarzı ve etnik köken bakımından farklı olan toplulukların bir arada yaşaması ve dönemin kötü hijyen koşulları gibi faktörler yer almaktaydı. İstanbul’da türlü türlü din ve mezhepten, farklı alışkanlıklara ve dünya görüşlerine sahip toplulukların bulunması kolera hastalığının yayılmasını kolaylaştırdı. Zengin Müslümanların oturdukları konakların büyük pencereleri ve avluları, banyoları ve su kaynakları vardı, ancak yoksullar kolera salgını sırasında gerekli hijyeni sağlayacak koşullardan yoksun küçük evlerde yaşıyordu. Dönemin büyük bir sorunlardan biri, tuvaletlerin açık septik tanklar şeklinde olmasıydı. Öte yandan Rum, Ermeni ve Yahudi gibi İstanbul’un gayrimüslim sakinleri, temizlik durumunun gerekli düzeyde olmadığı yoğun nüfuslu mahallelerde yaşıyorlardı. Müslümanlar kendilerini bir tür gönüllü karantina altında evlerinde kalmayı tercih ederken, gayrimüslimler sadece eşyalarıyla değil, koleradan ölen aile bireylerinin cesetleriyle de, koleradan henüz etkilenmeyen şehrin diğer bölgelerine alelacele taşıyorlardı. Halbuki bu taşınma enfeksiyonun şehir genelinde

.....

38 Zennaro, *Étude sur le choléra*, s. 13.

39 Yıldırım, “Salgın Afetlerinde İstanbul,” s. 137.

40 Vacher, “Statistique du choléra de 1865 à 1867 en Europe,” *Journal de la société statistique de Paris*, 9 (1868), s. 165.

41 *Turtsiya*, 2/12 (1865), s. 48.

42 *Bulgar Gözüyle İstanbul*, s. 51.

43 Aydoğdu, “Türk Basın Tarihinde İlk Resimli Dergi: Mirat,” s. 938-39.

yayılmasını kolaylaştırdı.⁴⁴ *The New York Times*'ta basılan 9 Ağustos tarihli bir mektuptan anlaşılıyor ki Müslümanlar salgın konusunda daha az endişeli değildi, ancak gayrimüslimlere kıyasla “daha fazla cesaret” ve “onur” göstermişlerdi.⁴⁵

Kolera salgınının İstanbul gibi büyük bir şehrin sakinlerine verdiği daha büyük hasar için diğer önemli bir faktör, kalabalık nüfus ve yoğun yerleşmedir. Yine *The New York Times*'ta yayınlanan 11 Ağustos 1865 tarihli bir mektupta, yoğun nüfuslu mahallelerde kolera salgınının yaygın olduğuna işaret ediliyordu.⁴⁶ Zennaro, şehirde herhangi bir kanalizasyon olmadığını ve sokakların dar olduğunu, atılan sebzelerle ve havayı çürüten ve kirleten diğer organik atıklarla dolu olduğunu vurgulamaktadır.⁴⁷

Deniz ve kara yoluyla ulaşım bağlantılarının geliştirilmesi de önemli bir faktördü. 1866'da İstanbul'da düzenlenen Üçüncü Sağlık Konferansı için hazırlanan raporlarda, enfeksiyonun hızla ve geniş coğrafyaya yayılması gemilere ve trenlere bağlı olduğu vurgulanmıştır. Çok sayıda insanın gemi ve tren gibi dar bir yerde toplanmasının enfeksiyonun yayılmasını kolaylaştırdı.⁴⁸ Bu sayede ilk etkilenen yerler deniz ve nehir kıyısındaki liman şehirleri oldu.

Bulaşıcı hastalıkların yayılmasındaki diğer bir etken, bulaşma mekanizmasının iyi bilinmemesiydi. Kolera'nın bulaşıcı bir hastalık olup olmadığı, enfeksiyonun kaynağının kötü hava mı yoksa kirli

.....

44 Feza Günergun, “Diseases in Turkey: A Preliminary Study for the Second Half of the 19th Century,” *The Imagination of the Body and the History of Bodily Experience*, ed. Shigehisa Kuriyama (Kyoto: International Research Center for Japanese Studies, 2000), s. 183.

45 *The New York Times*, 3 September 1865, s. 1: <https://www.nytimes.com/1865/09/03/archives/cholera-in-constantinople.html> (Erişim 12 Aralık 2020).

46 *The New York Times*, 4 September 1865, s. 1: <https://www.nytimes.com/1865/09/04/archives/the-cholera-the-cholera-in-turkey-the-cholera-at-smyrna-the-cholera.html> (Erişim 17 Şubat 2021).

47 Zennaro, *Étude sur le choléra*, s. 21.

48 *Procès-verbaux de la Conférence sanitaire internationale*, vol. 2 (Rapport a la Conférence sanitaire internationale sur les questions du programme relatives à l'origine, à l'endémicité, à la transmissibilité et à la propagation du choléra, s. 52-53, 56-57, 69-72).

su ve yiyecekler mi olduğu konusu o zamanlarda uzmanlar arasında tartışma konusuydu. Ayrıca gerek İstanbul'da gerekse taşrada yeterli sayıda kalifiye sağlık personeli ve eczacı bulunmuyordu.⁴⁹ Osmanlı belgelerinden öğrenebileceğimiz üzere valiler düzenli olarak merkezi hükümetten doktor, eczacı ve ilaç talep ederlerdi.⁵⁰

1865'te büyük kolera salgınından alınan dersler

Öncekilerden çok daha yıkıcı olan 1865 yılı kolera salgını, Osmanlı devletinde hastalıkla daha başarılı bir mücadelenin önünü kapayan bir takım eksiklikleri ve yapısal kusurları ortaya çıkardı. Kriz yönetiminde ortaya çıkan sorunların arasında önceden hazırlık eksikliği, salgına karşı gecikmeli olarak davranması ve sağlık personeli sıkıntısı yer almaktaydı. Salgından bir kaç yıl önce, 1861 yılında “Kentsel Tıbbi Faaliyetlerin Yürütülmesi Hakkında Genelge” (*Tababet-i Belediye İcrasına Dair Nizamname*) çıkarılmıştı. Genelgeye göre, doktorların bulunmadığı il merkezlerinde bir yıl içinde Tıbbiye'den personel gönderilmeliydi.⁵¹ Bazı yerlere bu tür uzmanlar atanmış olmuşa da, yeterli sayıda eğitilmiş sağlık personelinin olmaması nedeniyle bu tür doktorlar her yere gönderilememiştir.⁵² 1865'te meydana gelen kolera salgınının yarattığı sağlık krizi, eyaletlerdeki kronik olan sağlık personeli eksikliğini ortaya çıkardı. O dönemde Osmanlı topraklarında sadece bir tıp okulu vardı. Tıbbiye olarak bilinen bu okul, çoğunlukla yabancı öğretmenler tarafından Fransızca yürütülen modern tıp eğitimi sunmaktaydı. Ancak okulun hem Müslüman hem gayrimüslim olan mezunları orduda doktor olarak atanmakta ve askeri rütbelere sahipti. Mezunlar, orduda iyi ücretli sağlık hizmetinden vazgeçmeyi zor buluyor ve nadiren sivil nüfusun sağlığıyla ilgilenen memleket hekimleri oluyorlardı. Bu nedenle, 1866'da Sadrazam Mehmed Fuad Paşa'nın padişaha sunduğu tezkirede, taşrada çalışacak yeterli sayıda

.....

49 *Turtsiya*, 2/7 (1865), s. 26.

50 BOA, A.MKT.MHM, 341/6; BOA, A.MKT.MHM, 341/73; BOA, A.MKT.MHM, 343/24.

51 Erdem Aydın, “19. Yüzyılda Osmanlı Sağlık Teşkilatlanması,” *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 15 (2004), s. 192; Elif Gültekin, Gazi Doğan, “Osmanlı Dönemi Belediye Tabipliği Uygulamasına Karamürsel Örneğinde Bir Bakış,” *Lokman Hekim Dergisi*, 8/3 (2018), s. 219.

52 Gültekin, Doğan, “Osmanlı Dönemi Belediye Tabipliği,” s. 219.

memleket hekimlerinin yetiştirilmesi için yeni bir eğitim yapısına ihtiyaç olduğu belirtilmiştir. Bu ihtiyaca cevaben 1867-1868 eğitim-öğretim yılında Tıbbiye bünyesinde Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye adıyla sivil tıp mektebi açılmıştır.⁵³

1871’de, taşra kent merkezlerine memleket hekimlerinin atanmasını sağlayan yeni bir “Halk Tıbbı Yönetimi Genelgesi” (*İdare-i Umumiye-i Tıbbiye Nizamnamesi*) çıkarıldı. Memleket hekimleri, nüfusu tedavi etmek, adli tıp muayeneleri yapmak, bulaşıcı hastalıkların meydana gelip gelmemesini yakından izlemek ve meydana geldiğini zaman yerel makamları bilgilendirmek, salgın hastalıklarını kontrol altına almak, yerel bölgenin coğrafi özelliklerini iyi bilmek, bu tür salgınların ortaya çıkma ve yayılma nedenlerini araştırmak ve bu konuda Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye yönetimine yazılı raporlar vermek gibi görevleri yerine getirmek zorundaydılar.⁵⁴

Sonuç

Çağdaşların anılarından ve gazete sayfalarına yansıyan günlük haberlerden tasavvur edebileceğimiz 1865 yılındaki büyük kolera salgını sırasında yaşananlar, yeni koronavirüsün neden olduğu geçen yıllarda yaşadığımız duruma çok benziyor. Çizdiğimiz tablo bugünün insanlığını etkileyen salgın, yalnızca uzak geçmişte değil, yakın geçmişte de birçok defa yaşandığını gösteriyor. Bu durum, bize sadece geçmişe dair bir bilgi ve dersler vermekle kalmıyor, aynı zamanda birçok fedakârlıklar pahasına da olsa atalarımızın şifaya ve istikbale giden bir yol buldukları gibi bugün de insanlığın başına gelen buna benzer felaketlerin üstesinden geleceğine yönelik ümit veriyor.

.....

53 Aydın, “19. Yüzyılda Osmanlı Sağlık Teşkilatlanması,” s. 193-95; Gültekin, Doğan, “Osmanlı Dönemi Belediye Tabipliği,” s. 219.

54 Aydın, “19. Yüzyılda Osmanlı Sağlık Teşkilatlanması,” s. 195-99; Gültekin, Doğan, “Osmanlı Dönemi Belediye Tabipliği,” s. 219.